

Yunus Emre'de Fitrat Olarak 'Dost Etiği'

Mevlüt ALBAYRAK*

Çün Kur'an gökden indi anı Allah buyurdu
Andan haber versene ha kitabdan ötersin - Yunus Emre
Gökler gibi gürledim yeller gibi inledim
Sular gibi çağladım aktım bir dağ içinde - Yunus Emre
Dirildik pınar olduk irkildik ırmak olduk
Aktık denize dolduk taşık el-hamdülillah - Yunus Emre
Her şey Tanrı'ya duyulan sevgiden dolayı yapılmalıdır.
Ancak tanrıyı sevmek demek, onun emirlerini seve seve yerine getirmek demektir -I.
Kant
Ahlak yasalarının icra edilişi bakımından Tanrı'yı idrak etmek zorunludur -I. Kant

Özet

İnsan dost olarak kendini bilir. Bu çalışma fitratı üzerine kendini bilme eyleminde, dost kavramının 'Dost etiği' bağlamında yerini sorgulamak olacaktır. Dostu kardeş karşılığı kullanmayı denemek istiyorum. Kardeşlik ya dost, fitrat üzere sorumluluk bilinci olanın kendisi için insanlığı görme biçiminin adıdır. Dost, nesne bir örnek olan üzerinden insanlığın kendini arayış serüveninde her bir anda varoluşa dahil olmanın imkanındır. Bu çalışma dost etiği başlığıyla bu imkânı Yunus Emre üzerinden betimlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Yunus Emre, Montaigne, Kant, Derrida, Fitrat, Dost Etiği.

As Fitrath The Ethics of Brother in Yunus Emre

Abstract

Human being knows himself/herself as a friend. This study will question the place of the concept of friend, that is brotherhood, in the context of 'The Ethics of Brother' in the act of knowing oneself on its nature. I want to try to use the concept of friend as brother equivalent. Brotherhood or friendship is the name of the way in which the one who is conscious of responsibility on the fitrat sees humanity for himself/herself. The friend is the possibility of being included in existence at every moment in the adventure of humanity's search for itself through an object-example. This study aims to describe this opportunity through Yunus Emre with the title of the ethics of brother.

Key Words: Aristoteles, Yunus Emre, Montaigne, Kant, Derrida, Creation Nature, Ethics of Brother.

Yunus Emre (1240/1- 1321) üzerine okumalar yapan akademik çevreler, genelde şiirlerinin mistik nitelikleri üzerinde durmaktadırlar. Bu da onu nesnesi olmayan bir söz dizisi olarak kabule yöneltmektedir. Yunus Emre olay ve olguya odaklıdır; çağının sorunları içinde tespitite bulunarak olması gerekeni olandan görerek söyleyen ve eyleyen bir odaklılık. Bu olgusal bakış, kendi içinde bir pencere açmakla beraber başka pencerelerin de ortak buluşma esaslarını göstermeye çalışıyor. Bir yandan temellendirmeden Modern aklın penceresine sırtını döndüğünü söyleyen, ama onsuz hiçbir davranış modeli de

*Prof. Dr., SDU Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sistemantik Felsefe ve Mantık ABD,
mevlutalbayrak@sdu.edu.tr, ORCID: 0000- 0001-5967-6783

geliştirememiş Müslüman zihin yine modern yaşamın bir sığınağı olarak sadece dinlenmek ve dinlemek için onun şiirlerini okuyarak huzur bulmaya çalışırken, diğer yandan da nesnesi olmayan bir söz dizisi olarak da onları tekrarlayarak bir gösteri dünyası da inşa edebilmektedir. Benim burada yapmaya çalıştığım şey, Yunus'un yaşadığı zamanın inanan insanının maddeyle fazla içli olması yüzünden değer alanlarını tahrir ettiği olgusunu, şiirleri üzerinden göstermektir. Bundaki amacım ise bu tür olumsuz kabul ve uygulamaların en aza indirilebileceği bir dünyanın yolculuğunda yaratılışı dikkate alarak 'Dost Etiği' diyebileceğimiz bir kurgu ve uygulamayı alternatif olarak konuşturmaya açmaktır.

Öncelikle bir tanımlama, dahası sınırlarımızı belirleme durumu oluşturmalıyız. Yunus Emre bilindik anlamda "tasavvuf felsefesi" içinde ele alınan biri olarak değerlendirilmemelidir. Müslüman dünyada Tasavvuf geleneği içinde yer alan kişiler genel de iki grup içinde değerlendirilebilir olsalar da, her iki grubun da ortak noktası varsıl bir aile geleneğinin içinden gelmeleridir. Bu durum Uzak Doğu mistisizminin ayırıcı bir niteliği olarak görülebilir.¹ Yunus ne Mevlana gibi saray çevresinde "bende" olmayı ne Muhammed İbn Hamis veya İbn Meserre gibi sosyal hayattan uzaklaşmayı² ne de İbn Arabi gibi akademik bir ortamda kalmayı tercih etmiştir. Yunus halkın arasında bir "yolcu"dur,³ samimiyetle yolculuğunu başkalarına ortak eden bir "garib"tir; herkesin derdiyle dertlenen, bu dertle çözüm üreten bir eyleyen "akıl kişi"sidir. Sürekli hareket halindedir ve bir anlamda yurdunda yurtsuz bir vaiz rolünde gezgindir. O gezgin bir bilge, filozoftur. Yunus, halkın arasında halk ile birlikte kendinin arayışına katılacak ortaklar aramaktadır. Onun mezar taşının olmamasının nedeni de budur.

Başlıkta yer alan fitrat ifadesi, bir süreç olarak Tanrı tarafından insanın yaratılışıyla başlayan özündeki estetik-etik niteliğini ifade etmektedir. Fitrat, anlam zenginliği içerse de yaratılışı imler; Tiyet dediğimiz insan doğasını tanımlar. Tin'in "balçıkla, çamurla, toprak" ve "ruh" ile bağı vardır. Bu anlamda da yaratılışın özü estetik ve bu estetik varlık ahlaki bir yetiyle kendi olmayı keşfeder. Fitrat, sorumluluk ve 'ma hiye' ya da "belli bir yeti ve yetenekle yaratılış" veya "ilk varlığa geliş" durumunda özsel aidiyet anlamına gelmektedir. Dost ve dostluk kavramı, fitratta bozulmadan kalanın ortaya çıkmış nesnesidir. Türkçemizde dost diye kullandığımız Farsça kökenli kelime, "sevgi duyan, sevgi besleyen", "muhabbet oluşturan"dır ve her bir haliyle görünüşü, tarzı, sureti, yani renk/gi bir olup riyasız olan kişidir. Dost "yar", olarak muhabbet edici, ya da herkesin iyiliğini isteyen, iyilik sever kimsedir. Farsça "yek-dil" olarak dost, tek yürek, tek gönül olandır.⁴ Bu da metnin bütünlüğü içinde görüleceği üzere, aynı kaynaktan gelen kardeşliği imler. Bu genel betimlemenin örnek olanı ise bu çalışma çerçevesinden Yunus Emre olacaktır. Fitrat ve onun nesnesi dost, aklın eylemesiyle görünür olandır. Akıl eylemseldir ve bu anlamda "eylemsel akıl", "...mahyım"ın arkasında olanın nesneleşme biçimidir. Ancak bu bir melekenin hayatta karşılık bulması anlamına gelir. Şunu biliyorum ya da buna inanıyorum zorunlu olarak bir eyleme tavrını gerektirir. Bu bir "huy", "karakter" ya da "hulka" dönüşür. Sorgulamaya açık bıraksak da alışkanlıklarımız kim olduğumuz sorusuna cevap bulmanın nesnelliğini verir.

¹ Bu konuda zengin bir literatür taraması yapılabilir. Bu konuda aydınlatıcı değerlendirmesiyle bkz., Ali Şeriatı (2008) Sanat (Çev. Ejder Okumuş ve diğerleri), Ankara: Fecr, s. 81-86.

² Çelik, Kevser (2015) Din Felsefesi Yapma Biçimleri, Isparta: Fakülte Kitabevi, s. 60-71. Krş., Bardakçı, Necmettin (2010) "Muhammad İbn Hamis and His Treatise "al Muntaqa min Kalami Ahl al-Tuqa", SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24.

³ Çelik, Kevser (2021) "Yunusça Yürüme: Gezgin Bir Filozof Olarak Yürüme Felsefesi," Yunus Emre ve İnsan Doğası içinde, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yay.; Kiriş, Nurten Yılmaz (2021) "Yunus Emre İnsan-ı Kâmil Öğretisi", Yunus Emre ve İnsan Doğası içinde, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yay.

⁴ Sözlükler bir kelimeyi nesnesiyle bağlayabilmenin en güçlü kaynaklarından biridir. Bkz. Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 2011; Ali NAzima-Faik Reşad, Mükemmel Osmanlı Lügati, TDK, İstanbul 2009; James W. Redhouse, Müntahabat-ı Lügat-ı Osmaniyye, TDK, Ankara 2009.

Fıtrat, dost olarak nesnesini bulur. Bu iki nesnel alan birbirine içseldir ve eylemini de dışarıdan değil içeriden iterek yapar. Bu çalışma Yunus Emre felsefesini bir etik olarak tanımlamaya çalışır ve dost olanı da ötekinin arayışı olarak değil, “kendözünde” sergilemeyi amaçlar. Bu nedenle bu bir kardeşlik etiğidir. Onu etik felsefe yapan da bu noktadır. Yunus Emre üzerine okumalar yapmak ve onun üzerinden yeni anlamlar oluşturma çabası içinde olmak, doğal bir insani kavrayış serüvenidir. Yunus Emre’nin şiirsel dilinin ortaya koyduğu dünya idesinden nasıl bir davranış ilkesi ve bu ilkenin neliği üzerine konuşma becerisi geliştirebiliriz? Neden? Çünkü içinde yaşadığımız şimdide çağ, bize her şeyin tam ve yeterli olduğunu söylerken, hiçbir şeyin tam olmadığını, aksine tamamlanınca tükenip gittiğini öğretiyor. Buna göre birinin yolu bizim de yolumuz olacak şekilde bizi kendisine çağırmalıdır. Aklımızın yeterli olduğu aydınlanmacı söylem ve iddia, kendi iddiasıyla yapayalnız kalmamıza neden oldu. O halde arayışımızın nesnesi ve öznesi özdeş olarak dost ve akıl bir arada varoluşunu nasıl becerebilir? Akıl üzerine o kadar söylev işitiriz ve okuruz ki, buna rağmen hiçbir şekilde onun bizden istediği ile bizim ondan istediğimiz konusunda bir türlü ortak noktayı bulamayız. Akıl bir malzeme, araç olarak tanımlana gelmiştir. Filozofun malzemesi “akıl”dır. Bu akıl da “doğru düzgün” kullanılan akıldır.⁵ Doğru düzgün akıl, kendisi irade eden ve yüreği olanda belirecektir.

Fıtrat olarak dost, akıl kişinin varoluş serüveninin içinde yerleşiktir. Akıl rehber olarak yaratıcının bir ayeti, işaretidir. Akıl doğrudan Tanrı’ dandır. Yunus Emre Risaletü’n-Nushiye’de “*Fi-ta’rifi’l-Akıl*” başlığıyla, iman tercihiyle akılı öteleyen ve ikincil bir konuma iten bir anlayış ve kabulün onaylanamayacağına dikkat çekmektedir. Akıl, dostu açığa çıkarma yolculuğuna yaratılışından kaynaklı olarak başlamıştır. O bir zorlama ve dışarıdan itme değil, içeriden kendinin bilgisine sahip olmakla harekete geçmektedir.

Akıl, padişahun kadımlığı pertevindendir”. Akıl dahi üç dürlüdür. Biri, ‘akl-ı ma’aşdur; dünya tertiblerini bildürür. Biri de akl-ı ma’addur, ahiret ahvalin bildürür. Birisi de akl-ı Küllüdür; Allahu Ta’alanın ma’rifetin bildürür⁶.

Dünyevi akıl, dünyanın imarı için mimar görevinin bilincinde olan akıldır. Bu akıl, aklı maad, pratik ve bireyin ahlaki bir varlık olarak, insan-insan, insan-doğa ve insan-Tanrı ilişkisini eylemeyi söyler. Külli akıl Tanrısal olanın adıdır. Bu sınıflandırma, Aydınlanmacı akılda gördüğümüz ve yaşadığımız gibi kompartımanlı değil, tek bir aklın birbiriyle olan varlığını zorunlu olarak kabul eden bir kaynağı betimler.

İman, aklın onayını bekler. İman bilgiye referansla başlar. Yunus akıl hakkında konuştuğundan sonra iman üzerine konuşur. Bu sistematik bir yöntemdir. İnsanoğlunun varlık bulması, akıl ile donatılması ve geldiği yerin imi olarak iman sahibinin varoluşa dahil olması gerekmektedir. Tıpkı akıl gibi iman da Tanrıdan pay alan bir nitelikte eyler; o yol açandır. İman muhatabını akılda ve akılla bulur.

İman, padişahun hidayeti nurundandır, iman da üç dürlüdür. Biri “İlme’l-yakindür ve biri ‘ayne’l-yakindür ve biri hakke’l-yakindür. Amma ol iman kim ‘ilme’l-yakindür; ‘akılda yirlüdür ve ol iman ki aynel yakindür: gönülde yirlidür ve ol iman ki Hakke’l-yakindür; canda yirlidür. Camıla olan iman camıla bile gider⁷.

Akıl imana, iman da akıla bağlıdır. İman sahibi, aklın teorik yönüyle onun varlığını onaylar. İlme’l-yakin imanının yeri akıl iken, “ayne’l-Yakin”in yeri gönüldür. “Gönül Çalab’un tahtı gönüle Çalap bakdı, iki cihan bed-bahtı kim gönül yıkarısa”.⁸ Gönül ile Tanrı arasında oluşan bu bağ ontolojiktir. Akıl gönül bağı insan olmanın tümlüğünün teorik açıklamasını

⁵ Epiktetos (2013) Söylevler (Çev. Birdal Akar), Ankara: Divan, IV. 8., s. 405 vd.

⁶ Yunus Emre (1991) *Risale-tü’n-Nushiyye*, Tenkitli Metin III, Haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s. 30.

⁷ Aynı Yer.

⁸ Tatçı, Mustafa (1990) Yunus Emre Divanı Tetkikli Metin II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 299/5, s. 306. İlk rakam sıra numarası, /dan sonra ise şiirin dize numarasını, son rakam ise sayfa numarasını göstermektedir.

verir. Yeri can olan Hakka'l-yakin ile tüm bu adlandırma birbirine bağlanmış olur. Bağlantısallığın onayı aynı zamanda insanın her bir şimdisine yönelik kendi varoluş aşını, kendözünü onaylamasıdır⁹. Kendözünü Tanrı'nın mimari tasavvurunun nesneleşmesi olayıdır. Akıl dost ile rolünü kavrayabilmek için onun oluşuna tanıklık etmek zorundayız.

“Rabbim meleklerle ‘Yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti”¹⁰ ayetine anlam katmaya çalışırken Kuşeyri (986-1072), insanın varoluşunu estetik bir dille anlatır. “Allah her toprak parçasından bir miktar toplanmasını, ardından Adem’in toprağının kırk sabah yoğrulmasını emretmişti. Meleklerden her birisi şaşkınlığını dile getirerek şöyle demişlerdi. Bu toprağın hükmü ne ola ki? Hz. Adem’in sureti oluşturulduğunda ise o kadar güzel bir sanat ve şaşırtıcı hikmet görmemişlerdi”. Ve şöyle devam eder Kuşeyri: “Bir görüşe göre Allah eşyadan yarattıklarını yaratmış, lakin hiçbirisi hakkında Hz. Adem için söylediği “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” ifadesini kullanmamıştı. ...Adem’i şerefliendirmek ve ayrıcalığını belirtmek üzere, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti”¹¹. *İnni cailun fil’arzi*; yeryüzünde “halife” yaratacağım. Yaratma olup biten bir şey değil gibidir. Yaratan yarattığına o derece estetik özen gösterir ki, varlık sonrasında onunla olan bağını devam ettirecek her bir şeyi ona yükler. Dahası yaratılanın bu şekilde duyurulması, ona olan güveni de betimler. Halife, yani birinin varlık ilişkisini üstlenebilecek yetenekte olan demektir. Yaratılışın estetik serüveninde geçen “kırk yıl” ifadesi anlamlıdır. Peygamber Muhammed’in peygamberlik yaşını ve insan aklının deneyim ve bilgi sahibi olarak başkaları için olma ve görünme sayısını imler.

Çalap Adem cismini topraktan var eyledi

Şeytan geldi Ademe tapmağa ar eyledi

Zahir gördü Adem’in batnında bakmadı

Bilmedi kim Adem’i halka server eyledi

Kırk yıl kalıbı yattı adı alemler tuttu¹²

Arşı yaratan, cennet’i yeryüzünde yaratan, yarattığı her bir şeyi olduğu haliyle bırakmış ve kendilerine yüklenen anlam ya da hikmet üzere kalmalarını tayin etmiştir. Adem ya da insan sürekli halden hale oluşan bir varlıktır. Adem, insan-olmak anlamını içeren bir serüvenin adıdır ve sorumlu olandır. Sorumlu olan, dostu içinde yaşatarak sorumlu olmayı bilendir. Bilmenin başı da sonu da kendini gizleyerek insanı görünür kılmaktır. Serüven de buradan başlar.

Biz bizi bilmezidük bizi kendüden eyledi

Aşkere kıldı bizi kendüy pinhan eyledi

Biz bile pinhanidük gayrı sen ü ben idük

Mutlak bi-gümanidük hem bi-güman eyledi

Toprağı kadarladı sureti hat bagaldı

Durgurdı dört aleti adın insan eyledi¹³

⁹ Bu konuda bkz. Benim, “Bölüğünü Seç”mek İradesine Sahip İnsan: Akıl Kişisi” Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları, 2021.

¹⁰ Kur’an: Bakara 2/30.

¹¹ Kuşeyri, Abdülkerim (2020) İlahi Kelam’ın Sırları 1-2 (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Fikriyat, s. 48-49.

¹² Yunus Emre Divanı (2021) (Haz. N. Ziya Bakırcıoğlu), İstanbul: Ötüken, [65/1, 3], s. 97. İlk rakam sıra numarası, /’dan sonra şiirin dize numarasını, son rakam ise sayfa numarasını göstermektedir.

¹³ Tatçı (1990): 358/1-3, s. 361.

Akıl insanın dünyada kendözünde içkin olan ahlaki sorumlulukların bilici ve yönlendiricisidir. Bu anlamda o ilahi ziyadan dolayı görevi yapıcılık olandır. “ ... malıyım”, buradan başlar. Yapıcı olarak akıl, yaptığıının bilgisine göre hareket etmekle beraber, o yapıdaki özsel olanın da bil-fiil varlığındadır. Buna göre Yunus, kendözünü insanın varoluş anına bağlayarak açıklamaktadır. Burada, yazımın başlığının altında Kant’a referansla verdiği yargıların hatırlanması önemli olacaktır.

İş bu vücut bir kal’adur ‘akıl içinde sultanı
İş bu gönül hazinedür ‘ışk tutmuş bekler anı
Nazar üzre dil kapucu cümlesi ‘akla tapucu
‘Akıldur işler yapucu eyler cümle abad anı
‘Akıl başda iş bitürür nazar gözden bakar görür
‘Akıl gönül içre turur ol üç haslet besler anı
‘Akıl tahte eyledi başı şöyle bilür her bir işi
Dünya içre ‘akıl kişi değmez kimseye ziyanı¹⁴

Bilmenin başlangıcı duyularla, vücut ilemdir. Burada Yunus Emre’de, İslam filozof ve kelamcılarında gördüğümüz bilmenin kaynakları olan duyular, akıl ve nazar bağlantısına şahit oluyoruz. Bu epistemolojik bağlantı kültürdeki sürekliliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca bu üç araçtan başka sezgi kavramıyla da karşılaşmaktayız. Akıl vücuttaki varlığıyla dış dünyadaki yerimizi ve dış dünyanın varoluş ilkelerini kavramamız için zorunludur. Nazar ise klasik felsefeden modern felsefeye etkin bir kavrayış biçimi olan spekülatif akıldır. Bununla varoluşun tüm biçimlerine ve hakiki bilgiye nüfuz edebiliriz.¹⁵

Bu bilgiye neden olan itki nedir? Kendözünü bulma özlemi; aklın yardımıyla kendi olarak yaratılışının başlangıcında olduğu özü bulmaktır. Akıl dost arayışına neden ihtiyaç duyar? Bunca insanın içinde arayış neyi amaçlamaktadır? Yunus üzerine konuşurken, değer alanında yer etmiş Batılı filozof ve düşünce insanlarından alıntılar yaparak, konunun evrensel düzeyde tartışıldığına dikkat çekmek istiyorum. Bu alıntılar dostu karşıda, karşısında, yanında, yakınında olmak, parçası olmak, isteklerin karşılıklı paylaşılması olarak, önünde giden olarak, ortak paydaları olan olarak, özlemek olarak vs. tanımlamaya çalışacaktır. Bunların hiçbiri Yunus’u tamamen erdiren nitelikler değildir. Ne Aristoteles’in erdem sınıflandırması içinde ele alıp, “erdemle giden bir şey” olarak tanımladığı dostluk ne de dünyada onu bulamadığı için “dost yok” diyen biri Yunus’un serüvenine dahil değildir. Yaşamın iki kişi olmayı gerekli kıldığı yadsınamaz. Bu yüzden de hayat dostsuz mümkün değildir. Ancak dünya hayatında dost çok değildir. “O denli çoksa o denli güvencesiz”, olur diyor Aristoteles¹⁶. Kim dosttur? Ortak özelliklerde buluşan insanların eylem biçiminden ortaya çıkan kişidir. Bunlar “insan severlik”, “fikir birliği”, “adaletli olma” ve “iyi insan olma” dostluğu ortak nitelikleridir. Dost olarak dost kendi olarak kendisiyle bu nitelikleri sergilediğinde toplumsal hayat o kadar iyi olacaktır¹⁷. Dostluk sevilen ve istenen bir şeydir. Montaigne, dost ve dostluğu “yakınlık” olarak tanımlar. Aristoteles ile Montaigne arasına Yunus’u yerleştirmeye çalışırken bu ilke fazlaca yol gösterici olacaktır; “O, o idi, ben de bendim”. Bu yargıya nasıl ulaşılmaktadır? Dostların ruhları bedenleriyle ilgili bilgiye her yönden birbirlerini tanıyarak ulaşmaktadır. “Alelade dostluklar” bu tanımlamanın dışındadır. O zaman, “Ey dostlarım, dünyada dost yoktur”,

¹⁴ Tatçı (1990): [412/1-4], s. 410.

¹⁵ Bkz., Ülken, Hilmi Ziya (2015) Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Ankara: DoğuBatı, s. 70; Whitehead, A. N., (2021) Süreç ve Gerçeklik (Çev. Kevser Çelik), Ankara: Fol; özellikle “Nazar (Spekülatif Felsefe)” bölümü.

¹⁶ Aristoteles (1997), Nikomakhos’a Etik (Çev. Saffet Babür), Ankara: Ayraç, 1155 a-, s. 155.

¹⁷ NE 1155 a30, s. 155-56.

şeklinde Aristoteles’in de alıntılarını haykırışı ne anlama gelmektedir? Dost, Platon’un Daimato’sunu hatırlayarak konuşursak, bir diğer yarımız mıdır? O olmadığında ben “onun payını çalar” mı? Dost kendimizden aldığımız yaşam zevkinin bir paylaşımdır. Dostsuz kalmak, bütün olmamızın yarısına sahip olamamızdır. Dostsuz insan yarım insandır. Yarımız ölürse, öldürürsek, ikimiz ya da iki kişi ölür ve öldürülür. Bunu kabul edersek, diğer yarım olarak dost övülendir. Dostluk bağı sürekli birlikte, beraber olmak değildir. Dostluk bağı “ayrılıp kavuşmak”la güçlenir. Ben buna “akıl kişisi”nin her daim arayışıyla kendözünde bulacağı kutsallıkla güçlenir diyeceğim. Bu “özleme dayalı dostluk” adını alsa da, o başkaya, ötede olana özlem değildir; Özlenen kendözünde olanın estetik bilgisinin arayışındır. Dost, dostu kendine çeken değil, kendini ona verendir. Dost her eyleminde o olanla ve kendi olanla birlikte eylemeye çaba göstermeyi içselleştirebilme yeteneğidir¹⁸. Dost kendi olmaktan başlayabilir. O nedenle sorun onun yokluğuna odaklanarak konuşmaktan kaynaklanmaktadır. Aynı şeyi Derrida şöyle dillendirir:

“Ey dostlarım, hiç dost yoktur.” Bu sadece şu anda okuduğum bir alıntı değildir; aslında geldiğim ülkenin başka bir okuru olan Montaigne, “Aristoteles’in tekrar etmeye alışkın olduğu bir sözdür,” diyor. Başka bir deyişle, kökeni kim olduğu bilinmeyen çok eski zamanlarda kaybolmuş gibi görünen bir sözden, Aristoteles tarafından daha önce alıntılanmış bir sözün alıntısını yaptım. Bununla birlikte, atfedilebilir bir kökeni olmayan ve aforizma tarzı nadiren apostrof işareti şeklini alan atasözlerinden biri değildir.¹⁹

“Kökeni olmayan” bir söz değil ise, dost dışarıda bulunan bir nesne, ya da onun benzeri bir şey değildir. Bu betimleme bitmeyen bir arayışın modern ifadesidir. Bu alıntı Yunus felsefesinin yolunun ve özleminin ayrıldığı noktayı görmeye yardımcı olmak için alıntılanmıştır. Bir zincir halinde “dost yoktur”, bir motto gibi insanın dünyasının sınırlarını çizmektedir. *Truman Show*’da Truman’ın arayışının dışında herkes rolünün sınırları içinde “dışarıdan buyrukla”²⁰ oynamaktadır. O zaman ne-yi, kim-i aramaktayız? Bizi anlayacak parçamız dediğimiz birini mi, bizi avutacak birliktelik enstrümanımızı mı? Kesinlikle hayır. Yunus’un fitrata dayalı dost betimlemesi, ki o bir betimleme değil, yaşam tarzıdır ve sınırları olmayandır, Montaigne’e atfedilen şu gerekçeyle nesneleştirilebilir. Birini sevmemizin nedeni “o, o idi; ben de bendim” ya da “o öyleydi, ben de böyleyim” ilkesidir²¹. Ancak burada o, O ve Ben’dir, ben de Ben veya O. Nerede buluşacak O ve Ben. Dost dünyada olandır. Nikomakhos’a Etik (1170a12- 1170b1-20), erdem, “iyi kişilerle birlikte yaşamakla” ve “doğal olarak erdemli kişi tarafından tercih edilecek” olanla dostlukta gerçekleşir diye aktarır.” Yaşamak, ‘kendi başına’ iyi, hoş bir şey”dir, bu yüzden de “yaşamak tercih edilmesi gereken bir şeydir”. Bunu mümkün kılan dost olandır. “Erdemli kişi de dostuna karşı kendisine nasıl davranıyorsa öyle davranır (dost da başka ‘kendi’dir)” peki bu nasıl gerçekleşebilecektir? “Dostun varlığım... duyumsamak” ve “birlikte yaşamakta, söz ve fikir alışveriş”te bulunmakta gerçekleşebilir. Bu neden bu derece önemli bir deneyimdir? “Mutlu kişinin erdemli dostlara gereksinimi olacaktır”²².

Modern insan bedenini sağlıklı bir şekilde koruyabilmek için onun inşasına çok büyük emekler vermektedir. Bunun aksi de geçerlidir. Bedenini önüne gelen her ne bulursa onunla doldurarak şişirmektedir. Vücut bir kale gibi tasvir edilince, bu kalenin bir de

¹⁸ Bkz., Montaigne (2019) Denemeler I (Çev. Engin Sunar), İstanbul: Say, s. 239-53.

¹⁹ Derrida, Jaques (1988) “The Politics of Friendship”, The Journal of Philosophy, Nov., 1988, Vol. 85, No. 11, ss. 632-644, s. 632.

²⁰ Bu dışarıdan buyruk akli ve yüreği yani gönlü dışarıdan bırakan zorlama bir eyleme neden olur. Bu da ahlaki bir eylem olmaktan çıkar. “Tüm ahlak yargılarının en yüce ilkesi akılda bulunur ve eylemi yerine getiren ahlaksal itici gücün en yüce ilkesi de yürekte; bu itici güç, ahlaksal duygudur.” Kant, Immanuel (2021), Ethica – Etik Üzerine Dersler (Çev. Oğuz Özügül), Ankara: Fol, s. 57.

²¹ Montaigne (2015) Denemeler (Çev. Sebahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., s. 26.; Montaigne (2019) Denemeler I (Çev. Engin Sunar), İstanbul: Say, s. 245.

²² Aristoteles (1997): 194-95.

sultanı, sorumlusu, güvenebileceği ‘dostu’ olmalıdır. Dostun bulunduğu bir hazine vardır ki, buna Yunus “gönül” der. Gönül Hakk’ın yuvasıdır. Gönüllere saygı duyan insan hem kendi hem de başkalarının hürriyetini gözeten insandır. Özgürlüğün kaynağı Hakk’a, yaratana kul olmaktır. Kul olmak iradesiz bir varlık tanımlaması yapmaz. Kul, kendi olmaklığın onayıdır. Bu özelliği ile özgürlük, sadece insanların kendi cinsleri arasında olması gereken belirli bir serbestliği ifade etmektedir. Elinde asasıyla Yunus yürüyüşünü serüvene dönüştürerek içini açmaya yer arar. Özgürlük bu yerin yersizliğinde karşısına çıkacaktır²³. Gönül servet kaynağı olunca, onun bir de korucusu, koruyup kollayanı olmalıdır. Bu da ‘aşk’tır. Vücut, akıl, gönül ve aşk, fitratın ana ilkeleridir. Bu ilkelerin eylemsel boyutu, kendisini bilme süreçlerinin en üst aşamasında, yani metafizik bilme alanında nesneleşmeye çalışır. “Nazar” ve “dil” yani gönül, bu kalenin kapıcılarıdır. Bunların her biri de ‘akla tapucu’dur. Dünya hayatının rahmeti ve bereketinin uygulayıcısı insanın insanca daha iyiye yönelik çabasının rehberi ve işleyicisi olarak akıl, imar edici, huzur verici, hayatı şenlendirici güçtür. Gönüle nazar etmek, aklın gücünü işte, amelde görmesiyle mümkün olabilir. Yunus’un felsefesini diğer mistik olarak tanımlanan şair ve sufilerden ayıran temel ilklerden birisi, aklın bu eylemsel yönüdür. İnsan bedeni, estetik bir ikametgâh olarak akli en üst konumda ikamete bırakmıştır. Vücudun şahı olarak baş, aklın da tahtgahıdır. Akıl, kendisi olarak kendisini kendi görünüşünde dünyaya açmaktadır. O nedenle mü’minin görünüşü, bakıldığında bu akıl sayesinde tüm bakan gözlere estetik ve kutsallığın bir parçası olarak görünür. Kaba görünüşlü, öfkesini karakter edinmiş olanın, kızgın bir yüz ve gözle dolaşanın nagahı, yani bakışı, nazarı aklın düşmanı olduğu gibi, gerçek akıl sahiplerinin de kendisini uzak tuttuğu bir varlıktır. Akıl eylemsel olarak sorunların çözüm merkezidir. Bu aklın sağduyu yeteneğine yönelik bir vurgudur. Duyularını, hevasını ilah edip davranan kişi gözüyle dünyayı görür, işleri içinden çıkılmaz hale getirir. Hakikat, her şeyin yerli yerinde olmasının bilgisiyle varlıkta anlam bulur. Hakikat varlığın mahiyetine, künhüne vakıf olmanın adıdır. Akıl gördüğü tüm evrenin künhüne vakıf olacak güç ve donanımda işini eyler. Akıl özünün yurdu olan gönülden ayrı düşemez. Akli bu yurduyla bağını güçlü tutan onun eyleminin amacıdır. Akıl sahibi biri, yani gönül yurdundan bağını kesmeyen akıl kişisi, hiçbir varlığa, canlı, cansız zarar vermez. Çünkü akıl, kendini kendi üzerinden tanımlayabilmek için kendinde olanın dışarıya taşmasını betimler. Bir olarak akıl, Bir olanın dünyasal adıdır. Akıl duyularının kontrolüne girdiğinde, nefsinin arzularının peşinden gittiğinde, öfkesine, nefretine, hevasına ve hırsına yenik düştüğünde, gönül ile olan bağından da kopmuş olur.

“Sen hiç kendi heva ve heveslerini tanrılaştıran gördün mü/görüyorsun değil mi?”,²⁴ yani iradesini ve yüreğinin kendine rehber edebilecek yetiden yoksun olanı gördün mü? Akıl kendisine sunulan imkân ve fırsatların anlamına açık bir kapıdır. Ancak insan kendi isteklerini ve beklentilerini tek başına kutsallaştırarak bu imkân ve fırsatları ne kendisi için ne de diğer varlıklar için kullanabilir. Aydınlanmacı aklın, *sapere aude* mottosu bu anlamda yetersizdir ve modern insanın dostsuz dünyasını inşa etmesine rehber olmuş tehlikeli bir Odyseus rolü oynamıştır. Yunus diliyle;

Eger katı buşarısan başun nefse koşarısan
Nefs halına düşerisen ol buşduğı ‘akıl kanı
‘Akıl gitdi buşu geldi ‘akl evini buşu aldı
Sultan buşu oldu göze göstermez oldu cihani²⁵

²³ Kuşeyri, Abdülkerim (1978) Tasavvuf İlimine Dair, Kuşeyri Risalesi, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1. Baskı, s.316.

²⁴ Kur’an: Furkan 25/43.

²⁵ Tatçı (1990): [412/5-7], s. 410.

Akıl bir kozmolojiye göre konuşur, kozmoloji de akılı konuşturur. Her çağ kendi kozmolojisinden hareketle kendi insan-olma ilkelerini de belirler. İnsan-olma, salt bir inanma ediminin adlandırılmasından daha geniş ve kapsamlıdır. İnsan-olma, edimsel oluşun nesnesi olarak kendinde olandan başlayarak ilerler. Bu model ya da örnek olma adlarından biri Yunus Emre'dir. Yunus Emre üzerine düşünme, soyut bir düşünme kurgusu değil, nesnesi ve fiili olmuş olanın ve olmaya açık olmanın varoluşsal gereksinimi üzerine düşündürmektir.

Amacım sadece akademik bir makale kaleme almak değildir. Bugünlerde kalabalıklar içinde yalnızlığımızı anlamlandırmaya çalışma çabasını bir erdem olarak kabul ediyoruz. Geçmiş hiçbir insan deneyiminde geçmiş ve yok olup gitmiş bir şeyi tanımlamaz. O hayatın her bir anında şimdidir ve tüm gerçekliğin oluş kaynaklarının en etkinini oluşturur. İnanç tercihlerimizden onun edimselleşme biçimlerine kadar her bir şey geçmişin izini taşır ve eklenerek kendinde bir kültür ve yaşam deneyimi oluşturur. Bugün kendi olarak her bir insan tekinin arayışına geçmişte yaşanmış bir örnek olarak bakma ihtiyaç olarak görülmektedir. Böyle bir ihtiyaç insan-olma çabasının içsel zorunluluğundan kaynaklıdır. Peygamberlerden, filozoflara, halk ozanlarından mistik -sufi tüm insan edimlerinin uygulayıcı örnek olanları her bir şimdinin varlık anını tanımlar. İhtiyaç, ansal bir durumu tanımladığı gibi, bir oluş ve bitip tükenmek bilmeyen yenilenme arzusunu da betimler.

Aklın dışına çıkmanın felaketinden değil, aklın gönül ile dostluğundan uzak kalmanın felaketinden bahsediyoruz. Alışkanlıkları karaktere dönüştüren gerçekleştirmelerine imkân veren ideler, yani nesnesini var eden fikirler ya da nesnesiyle varlığa açık fikirlerdir. Yunus Emre, çağının değil, çağını aşan zamanların bir idesi olarak örnek olan bir dost imgesi çizer. Yunus Emre bir dünyanın örnek olanıdır. Onun ülküsü, onun zamanı için betimlediği olay ve olguların kozal etkisiyle varoluşa dahil olmasıyla nesnesini bulur. Zamanı için o her zamandaşı gibi bir insan nasıl yaşamış ise, öyle yaşamının ötesine giden bir arayışı temsil etmektedir. Bunu sadece anlam bütünlüğü oluşturmak için değil, şiirlerinin edimsel gücünün ortaya çıkardığı bir karakter betimlemesine dikkat çekmek için kullanıyorum. Modern bir göz ve akıl yoluyla onu dindar ya da tam bir Müslüman olarak betimlemeler, onun dünya ideasını sınırlandırmak anlamına gelecektir. Geçmiş bir zaman diliminde yaşamış ve fiili anlamda mezar taşının bile açıkça bilinmediği birinin hayat dersleri, sadece birinin hayat dersleri olarak okunamaz. Onun okunmaya başlanmasıyla onun dünyası her okumanın çağında yeniden yolculuğunu görünür kılar.

Onun çağı dini hayatın problemlerle dolu deneyimlerinin yaşandığı herhangi bir çağla benzer bir çağdır. Hurafelerin, hurafecilerin istismarlarının, din adına ortalıkta dolaşan hikayecilerin ve dahası inancın görünür unsurlarının zulümle yönünün ve anlamının değiştirildiği herhangi bir çağdır. Mutlakçı ve ötekileştiriciliğe kolayca yönelen söylem ve eylemlerin çağıdır ve bu anlamda da yalnızlığın çağıdır. Bu çağ aynı zamanda öteki olarak, şu ya da bu dinden, şu ya da bu coğrafyadan olana yönelik merak ve merakin eylemsel içeriği olarak başkaya duyulan sevgi çağıdır da.

Yunus'u söyleten güç, bir düşünce edimi olarak yaşadığı kültürün evrensel ilkelerinin içsel deneyimi ve evrensel bilinç durumudur. Bu durum lafızda kalmayan, kendi dünyasının içinden kendisi olarak karakterine yerleştirdiği Tanrı tasavvurudur. Tanrı dostun diğer adıdır. Nedir ve kimdir Tanrı? Öncelikle o, aklın kaynağı olandır; beni ben yapan şeyin ilk ilkesidir. Bu dostluk ya da diğer bir deyişle aşk nasıl bir şeydir? Daha dar bir ifadeyle aşk nedir?

Ben dost ile dost olmuşam kimseler dost olmaz bana

Münkirler bakar gülüşür selam dahi vermez bana

Sanırlar beni deliyim dost bahçesi bülbülüyüm

Mevlanın kemter kuluyum kimse baha saymaz bana

Bülbül oluban öterim dost bahçesinde biterim

Gül alırım gül satarım bağuban olmaz bana.²⁶

Bir fotoğraf düşünün; ayrıntılarında her şey soyut. İzleyen için zihinsel bir çabayı mı gerektirir yoksa beğeni yargısı denilen bir hoşlanma durumunu mu harekete geçirir? “Ben dost ile dost olmuşam” ve bu durum karşısında “Münkirler bakar gülüşür” bana ve dahası, bu söyleminden olsa gerek, “selam dahi verme”den yanımdan geçip giderler. Fotoğrafın konusu bu olsun. Hemen itiraz edebilirsiniz, bu soyut bir betimleme değil, somut denilen şeyin tam da kendisidir. Olabilir. Ama üzerine düşünmeye ve ifadesindeki her bir kelimenin nesnesinin peşine düştük bile.

‘Kendimle dostum’ derse biri, modern akıl bunun hemen kolay bir açık ifadesini dillendirebilir. ‘Özgüveni sağlam, kendisiyle barışık biri’. Dost ile dost olma, insanın özünün bir beden üzerinde kendisini görmesidir. Dost ile dost olarak insan-olan, yükümlülüğünü, sorumluluğunu *bilendir*. Yükümlülüğü insan adına alan her bir bireysel varlık, bildiğini varsaydığı bu şeyi sahiplenebilir mi? Yunus’un dost ile dostunu, yani “içimizdeki ahlak yarasını” anlamaya yardımcı olmak adına Kant’tan destek alabiliriz. Biz insanlar, “ahlaksal yönden yetkin olmayan bir iradeye sahip”²⁷ varlıklarız. O zaman beni bu içsel kaynağı keşfetmeye götürecek şeye ihtiyacım olacaktır. Bu özümdeki oluşumun keşfidir. Dört unsurla başlayan maddemin tüm niteliklerini barındıran ilk etik-estetik oluşum anına dönük bir arayıştır. Aradığım kendimden başka bir şey değildir. İrade sahibi olarak sorumluluk altına girmemiz bu dost sayesinde; “Halife” olarak dost. Dost kendimde çocukça uydurduğum bir kaçamak değildir. Hoşuma gittiği için böyle davranıyorum söylemi, çocukçadır ve ahlaki sorumluluğu tanımlamamaktadır. Bu açıklama neyi amaçlamaktadır. Çocuk hayatı hep küçük dünyasının sınırsızlığında yaşar. Gönül ayakları yere basmadıkça kendözünün derdinde değildir.

Gönül yüksekte gezer dembeden yoldan azar

Dış yüzüne su sızır içinde ne var ise²⁸.

İçinde olanın dışarı sızması, insan doğasının olduğu haldeki ilk halidir. Bu hal ile insan-olma, yani Ademlik gerçekleşir. Yunus insanın özünün kendi varoluş amacını keşfedebilecek yetenekle varlığa geldiğini dile döker. Varlık kendisini nesnesini bulduğu ahlak alanında, yani sorumluluk/yükümlülük alanında bulur. Bu bulma anı kendisini keşfetmedir, yani dostu keşfetme safhasıdır. Yunus doğasında olanın edimiyle dile gelir. Yunus bunu bir çıkarıma yönelik önermeler dizisi olarak ortaya koymaz. Onun amacı tüm insanlığın kardeşliği, dostluğudur. Kendinden bihaber olanın diğeri olarak tanımladığı her şeyden bihaber olması durumudur bu.

Gelin tanışık edelim işin kolayın tatalım

Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz.

‘Tanış olmak’, ‘işlerimizi kolaylaştırmak’, ‘sevmek’, ‘sevilmek’, ‘yolculuk yurdu’, ‘dünyanın sahipsizliği’; kimin kimle tanışık olması bir soru mudur? Dost ile tanışık olan “hümanist” değildir. Yunus için kullanılan “hümanist” adlandırması, Tanrı’da olanı ve Tanrıdan olanı dışarıda bırakan bir “insan severlik” tasvir ediyorsa, bu metin üzerinden

²⁶ Yunus Emre Divanı (2021): [9/1, 6-7], s. 54-55.

²⁷ Kant, Immanuel (2012) Ethica Etik Üzerine Dersler (çev. Oğuz Özügül) Ankara: Fol, s. 32.

²⁸ Yunus Emre Divanı (2021): [50/2], s. 86.

yapılabilecek en büyük hata olur. Hümanizm, “inanın konumuna, önemine, güçlerine, başarılarına, ilgilerine ya da otoritesine vurgu yapma eğiliminde” bir kullanıma sahiptir. Yunan-Latin geleneğinin dayattığı tanrıların zorlayıcı kaderinden kurtulma çabasının adıdır. Kavramın içeriği Sokrates ve sofistlerle başlatılabilir, akabinde de Cicero onu biraz daha genişleterek insanın sosyal, politik ve ahlaki değerini de dahil edecektir. Kavram Rönesans’la birlikte ilgi merkezi olarak antropomorfizmin ve Katolik Kilisesinin tanrısından insana kaçışı tanımlamaktadır. Tanrı varlığını sürdürmektedir, ancak tüm sorumluluk ve otorite artık insana yüklenmiştir. Hümanizm zaman içinde, özellikle 19. Yüzyıldan itibaren ateist ve agnostik bir tanımlama içinde yer almaya başlamıştır. Bir anlamda insan tek başına, Tanrısız bir dünya içinde varoluş bulmak zorundadır.²⁹ Yunus ne kavramın ilk kullanıldığı anlamda ne de bugün yaygın kullanımında Hümanisttir³⁰. O bir “akıl kişisi”dir ve ruhuna üfleyenin aklıyla dost olandır. Şayet bir açık kapı bırakılacaksa o da hümanizmi “özünü sürdürmek” olarak betimlemeye sıcak bakarak yapabiliriz. Ancak bu da gerek insanoğlunun yaratılış öyküsünde gerekse akıl ve inanç sahibi olmasındaki bağlantısallığı bu adlandırmayla ifade ediyorsa mümkün olabilir. Ancak bir sorun vardır, hem de büyük ve ciddi bir sorun. Sorun, Yunus açısından değil, Heidegger’in sınıflandırmasını temellendirirken anladığı dinsel betimlemeden kaynaklıdır. Nedir sorusu biraz daha açık hale gelmelidir: “insanın insanca olması ve gayri insani, “*inhuman*” olmaması, yani kendi özünün dışında olmaması için düşünceye dalmak ve ihtimam göstermek.” Ona göre “insanın insanlığı”nı, *homo’nun humanitas’ını*, ne “toplum”da ne *deitas’ın* karşısındaki sınırlandırmada bulur ya da görür. Heidegger için, onun Hristiyanlık tevilin göre, “insan bu dünyadan değildir, çünkü “dünya” -teorik, platonik düşünüldüğünde- ahrete giden geçici bir basamaktan ibarettir”³¹. Bu nedenle “özünü sürdürmek” orada mümkün değildir. Yunus için insan bu dünyadandır ve bu dünyaya aittir. Onun kaynağı bu dünya dışından olanla değil, bu dünyada birlikte O’nunla varoluştadır. Yunus’un fitrat kökenli dost etiği de bu birliktelikte kendini bulur. Heidegger’in Hristiyan teolojisiyle olan mesafeli tutumuna karşın, Yunus -teolojisiz bir betimlemeyle insanı olduğu ya da varlık bulduğu durum üzerinden serüvene dahil eder. Serüvene dahil ettiği de bizzat kendisidir. O kendözünü arayan yolcudur. O, Ben’i arayandır.

Acab katre ki derya anda mahfi
Sanabu mahfi sırrı sen sende sor indi
Sana gel sen seni sende bulıgör
Sana bak sendeki bil kimdür indi³²

İnsanlar topluluğu ve onda tek bir insan; insan-olma, yani Adem olmaya duyulan özlem. Deryada kendini arayan damladır, bu özlem. Damlayı arayacağın yer onu ilk olduğun yerdir. Damla olduğunun bilincine ulaşan ben, kendi gizini kendinin ayrıcalığında ve kendisine yüklenen önem vermede görecektir. Baktı her yerde kendini bulmanın diğer adıdır bu. “Sen seni senden bulıgör” ve “Sana bak sendeki bil kimdür indi”. Bu benin baktığı yer dışarıdan gelen bir göz değil, insanın özünde olanın bildiği bir bilgidir. Bu bilgi dışarıdan, vücut ile başlayarak ortaya çıkarılması gereken yolculukla kendi içinde devinen bilgidir; sorumluluğunu kendi iradesiyle keşfetme.

Ben-Sen görevinin ne olduğunu ilk toprak olarak şekillenmeye başladığı andan seyrederek yapmaya çalışır, çabalar. Kendini dost ile bulan, ya da ben ile dostu

²⁹ The Oxford Companion to Philosophy, “Humanism”, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 1995, s. 375-6.

³⁰ Bkz., Korkmaz, Ramazan (1991), “İki farklı Hümanizma”, Milli Kültür, Ocak 1991, Sayı, 80, s. 86 vd.

³¹ Heidegger, Martin (2013), Hümanizm Üzerine/Über den Humanismus (Çev. Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 11-13.

³² Tatçı (1990): [411/2-4], s. 409.

özdeşleştiren Ben, dışarıdan bakılarak görülebileni aşar. İnsanların Yunus'u bu eylemiyle deli sanmaları gördüklerinin sınırlılığıyla ilgilidir. Kendi için ve kendinde olanın keşfiyle konuşan Yunus deli olmadığını, “dost bahçesi bülbülüym” ifadesiyle ortaya koyar. Anlamayan birine daha açıklayıcı bilindik geleneksel yaratılış biçiminin ifadesiyle devam eder. “Mevlanın kemter kuluyum”, yani “eksik”, “tam olmayan”, “değersiz” kuluyum. İnsan insana bunu bilerek hem değer, kıymet hem de güzellik nasıl olurda yüklemes. “[K]imse baha saymaz bana”. Geriye sadece ben kalır; diğerinin yarasını irademle ortay koyabilecek olan. Bir insan bir insana Tanrı'nın kulu olduğunu bilerek nasıl olur da değer vermez ve güzellik atfetmez? Soru kendi içinde soru değildir. Doğa sadece dış tabiat değildir. Doğa fitrattır ve kendisini yaratılıştaki sorumlulukla nesneleştirir.

Bülbül oluban öterim dost bahçesinde biterim

Gül alırım gül satarım bağuban olmaz bana.

“Bülbül”, “ötmek”, “dost bahçesi”, “bitmek”, “gül”, “bağuban/bahçıvan” insanın yaratılış toprağının en açık toplamıdır. Her bir andlandırmanın açıklamasına gerek yoktur, çünkü her biri birer kelime olmaktan öte bir yaşam formunun nesnesidir. Nesnesini var ettiğim her ne ise o şey beni bir şey ile karşı karşıya getirmiş demektir. Buna göre dost olan ben, dost olanın dostluğunu nerede açık olarak bulabileceğim? Yunus'un betimlemesi zamanının değil, tüm insanlığın insansızlığına gönderme yapmaktadır; anlamayan, anlamadığı halde gülen, alay eden kalabalıkların yönettiği insan.

Dost kalabalıklar arasında kendinden olanların arasında aranmaz. Bu bir benzer olma arayışı değildir. Bu nedenle Aristoteles'ten bu yana çokça alıntılanan “dost yok” mottosu geçerli değildir. Dost aynı inanç içinde paylaşılan slogan yarışı değildir. Dost kendözünde bulduğunu, karşısında arayan bir kişi değildir. O toplumsal bir yaşam içinde, kendi olmayarak kendi gibi olduğunu göstermeye çalışana bir tepkidir. O nedenle her yer, her şey, her bir kişi onu sıkmakta, rahatsız etmektedir. O nedenle yürüyüşü sürekli. Neden? Dost etiği, yanlış giden bir hayatın müdahili olarak akıl kişisini öne çıkarır. Bireysel bir sorunun varlığı aklın kullanımını tökezleten, irade veya gönül bağının zedelenmesidir.³³ Nefsin arzularına teslim olan “aklın işlevi”dir.

Müslümanlar zamane yatlı oldu

Helal yenmez haram kıymetli oldu

Okunan Kur'an'a kulak tutulmaz

Şeytanlar semirdi kuvvetli oldu

Haram ile hamir tuttu cihanı

Fesad işler eden hürmetli oldu

Gönüller yıkuban heybetli oldu

Peygamber yerine geçen hocalar

Bu halkın başına zahmetli oldu³⁴.

Dostu bugün zamane olanda bulamazsınız, bulamayacağız. Çünkü Hak, politik bir tanımlamanın ve çabanın adı olmaya bir türlü son veremedi. Din, bu açıdan artık din değildir. Çünkü o hakkın adının görüneni olmaya izin verilmeyendir. Her düşünce insanı

³³ Krş. Kant (2021): 67.

³⁴ Yunus Emre Divanı (2021): [37/1-3, 6-7] s. 297-8.

döneminden hareketle kendi fotoğrafını çeker. Bu fotoğraf kendini bir yere konumlandırmaktan başka bir şey değildir. Şayet fotoğraf dini insan tipinin ya da din ile ilişkili insan tipinin fotoğrafıysa eylemlerin fotoğrafta görünmesi çok fazla dikkate alınır. Bu fotoğraf her dönemde kendisini olduğu şeyin gerisinde kalan insanları suçlayarak göstermeye çalışır. İlk fotoğrafımızda Yunus'a selam vermeyen benleri görünür kılmıştık. Görünürlüğü sağlayan kendözünden kaynaklı dostlukların yanlış tanımlanmasıdır. Bu ikinci fotoğrafımız helali-haramı, iyiliği-güzelliği irade sahibi insanın sadece bencilce, hoşuna gittiği şekle dönüştüren bir eylem biçimlerini sergilemektedir. Her dönem 'birlik' olmaktan, sevgiyle bir arada yaşamaktan söz etmekten geri durmaz. Anlaşıldığı gibi değil, yaşandığı gibi bu istek ve beklenti insanoğlu için hiçbir zaman bitmeyecek bir özelliktir. Herkes hak ve doğruluk yolunda olduğunu söyler, ancak olgu hiç de öyle değildir.

Hak cihana doludur kimseler Hakkı bilmez

Onu sen senden iste ol senden ayrı olmaz.

Gelin tanışık edelim işin kolayın turalım

Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz³⁵.

Sloganlaşan bir söylemle dillere yapışmış olan bir motto her zaman geçerliliğini korur gibidir. Ama söyleminden neyin kastedildiğini kimse bilmemektedir. Çünkü sevap kazanmanın heyecanından olsa gerek okumaya ve anlamaya vakit bulamamaktadır, çoğu Müslüman. Yunus okuduğu metni anlayabilecek, dahası onu ifade ederken coğrafyada yer alan kültürlerin dillerini de farklı şekillerde kullanabilecek bir bilgi ve beceri seviyesindeydi. Şiirlerinden iyi düzeyde bildiği Arapça ve Kur'an'ı anladığı anlaşılmaktadır. Çünkü dilini ve manasını anlamadığımız bir şeyin, ruhunu ve özünü kavramanız da mümkün değildir. Kur'an bir denizdir. Yunus şikayetçidir. Kur'an okunmaz, onun dedikleri anlaşılıp tutulmaz. Aslında burada bir inanmama durumu değil, inanmanın muhtevasıyla ilgili bir sorun dile getirilmektedir. Maddeye bulaşmış zihnin yalnızlığının verdiği cehalet durumudur bu. Herkes "okuma sevabı"nın peşine düştüğünden, okuduğunu anlamadığının farkında değildir. Okumak dostu görüyormuş gibi okumaktır; kendözü olarak okumak. Olay bir eğitim serüvenidir. Onu Peygamber Muhammed'e göre okumak da yeterli değildir. Asıl olan onun ilk sahibinin huzurundaymışçasına okumaktır. Okumak, anlamı ve eylemi içermek zorundadır. Okumak tefekkürü ve tedbiri gerektir. Okumak tam o anda dostu görmektir; iyyake *na'budu*, sana dostluk ederiz. *Iyyake na'budu* bir sorumluluk olarak dosta verilen sözün davranış betimler³⁶.

Dört kitabı şerh iden 'asidür hakikatde

Zira tefsir okuyup ma'nisin bilmediler³⁷

İnsanın kendi özünü bilmesi hem yukarda anlattığımız olayda hem de Yunus'un dilinde ve gönlünde ortaya çıkan insanlığın ortak serüvenidir. Maksat kitabı okumak, onun başka göz ve zihin üzerinden yorumlarını okumak değil, hakikati kendözünde yaşamaktır. Bu tam da dini tecrübenin özgünlüğünü betimleyen bir durumdur ve akli davet eder. İlim zaten kendini bilmenin gayesidir. Neden? Dost, kendisine yalan söyleyerek varoluşa dahil olamaz. Okuma sende kendi senin bulduğun anda anlama bürünür ve nesnesini dünyasal kılar.

³⁵ Yunus Emre Divanı (2021): [356/1, 5] s. 312.

³⁶ Aktaran, Keklik, Nihat (1990), İbn'ül Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak El-Futuhat El-Mekkiye, K.B. yay: 1184, s.37.

³⁷ Tatçı, Mustafa (1990) Yunus Emre Divanı Tetkikli Metin II, Ankara: Kültür Bakanlığı, [38/5], s. 54.

Bende baktun bende gördüm benümile ben olanı

Suretime can olanı kimdüğünü bildüm ahi

Nitekim ben beni bildüm dilegüyüm Hakkı buldum

Korkum anı buluncadı korkıdan kurtuldım ahi³⁸

Dini buyrukların amacı kendözünden yaşayarak olmaktır. Olmak, Adem olmaktır. “Namazı kılın! Şüphesiz namaz fahşadan ve münkerden nehyeder”³⁹ Eylem ve sonucu açık bir şekilde belirtilmiştir. Ekımus-Salate, özenle, düzgün vs. şeklinde çevirmenin anlamı yoktur. Namazı kıl; buyruk açıktır. Neden kılacağım. İnsan olarak insanla ilgili tüm bireysel ve sosyal hayatın içinde yapılması olanaklı tüm yanlış, kötü eylemlerden uzaklaşmak için. Yani, “fahşa” ve “münker” olandan uzaklaşmak için. Bireysel bir tercih ve bireysel-toplumsal sonuç.

Müslümanım diyen kişi şartı nedir bilse gerek

Tanrının buyruğun tutup beş vakit namaz kılsa gerek⁴⁰.

Bulduğumuz yerden Yunus’u okumaya çalıştığımızda bulduğumuz şey, aramaya zorlandığımız durumun fotoğraflarından başka bir şey değil gibidir. Hakkın tüm *ayati*, *işarati* tüm evreni kuşatmış onda mündemiçtir. Ama kimse bunun farkında olmadığı gibi, bir de bu yüzden karşındakileri onu bilmemekle itham etmektedir. Hakk, hakikat nasıl bilinir? Felsefe ‘kendini bil’e ulaşabilmek için doğadan başlatır serüveni. Felsefenin “kendini bil/tanı” düsturu, felsefenin kendisi ile ilgili arayışın varış andır. İhvan-ı Safa gibi söylersek, “Felsefenin başı ilimleri sevmek, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatlerini bilmek, sonu ise bu bilgiye uygun söz ve fiillerdir”.⁴¹ Akıl kişisi olarak insan bilgi yoluyla kendi serüvenine başlamaktadır. Hakikate ulaşmak bilgi yolculuğuyla başlamaktadır. “Hak cihana doludur kimseler Hakkı bilmez”, bir epistemoloji sunar. Duyu, akıl ve nazar bağı içinde hakikat görünen olarak görene açılmıştır, ancak onu görmek bir beceri ve yetenek gerektirmektedir. Hakikat önce ‘Ben’ olmanın bilgisine sahip olmayla başlar. Fıtrat ve dost olarak yaratılmış olanın ‘ma hiye’sidir bu. Buna göre ‘ma hiye’ hakikatin arayışının başladığı yerdir. “Onu sen senden iste ol senden ayrı olmaz”. Batı felsefesindeki ‘Ben felsefeleri’ bu hakikati Yunus kadar açık-seçik ifade edememiştir. Hakikat ben’den ayrı değildir. Ben, hakikate yolculuğun ilk istasyonuna önceden kaderlidir. Ben geldiği yurdun özlemiyle dolu bir beklentinin eyleminin eylemselliğine yetilidir. Candan Erçetin’in “Canı Sağolsun” şarkı sözleri, Yunus’un akabindeki dizelerinin modern insanın açılımını ve hakikat serüvenini imlemektedir. “Sevenin de sövenin de canı sağolsun. Gidenin de kalanın da gönlü hoş olsun”. Neden bu dizeler söylenir? Aranan nedir? dost ve sevgi neyi betimler? “Bu dünyaya sevmeye sevilmeye geldim, eşi dostu görmeye geldim”. Bu dünyada ben “hem soruldum hem sürüldüm, ama hepinizin canı sağ olsun”. Yunus sevgi dünyasının yolcusudur. Fıtrat onu bu yolculuğa sürükler; o bir zorunluluktur. Dost olarak kendini arayışının zorunluluğu. Dünya bir tanış olma ve hayatı bu yolla yaşanır hale getirme yurdudur. “Gelin tanışık edelim işin kolayın tutalım, Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz”. Bunu anlamayana yine de “Canı sağ olsun” diyebilmektir, Yunusça okumak. Çünkü dost olarak Ben, kendi varoluş nispetinde hayatın bir yerinde kendi kaybının sıkıntısıyla kıvranıp duran bir varlığın imkân halidir. Şayet sevgi bir erdem ise, dostun erdemi ise bu durumda onu benzerlerimiz üzerinden yaşamadan önce kendimizden üzerinden onaylamak zorundayız.

³⁸ Tatçı (1990): [370/2, 11], s. 373-4.

³⁹ Kur’an: Ankebut 29/45.

⁴⁰ Yunus Emre Divanı (2021): [114/1], s. 135.

⁴¹ İhvan-ı Safa Risaleleri I, (Çev Ali Durusoy ve diğerleri), İstanbul: Ayrıntı Yay., 2012, s. 33.

İnsan kendisini nasıl tanır ya da bilir? İnsanın kendini tanıyamaması enteresan bir durumdur. Kendimize bakarak kendimizi tanımak ne demektir? Ayna metaforu açıklayıcı olabilir mi? Nesne, bir araç olarak ayna bizi bize gösterir. Şayet yolumuzu sevgiden ve benin görüşünü yaşayan dosttan başlamıyorsa, hiçbirimiz kendimizi tanıyamayız. Dost yaratının beden olanı yakalamamı sağlayan fitratın başkasındaki görünüşüdür.⁴² Dostun aşkı, fitratın görünür olarak başlangıçtaki diyalogunu sergilemesi durumudur. O bu anlamda bir olaydır. O sevgiye ulaştıktan sonra artık onu bırakmazcasına, canı feda etsen bile sahiplenmek ve yaşamak gerektiğini gönlünde mekanlaştırır. “Muhabetin hakikati, kendine hiçbir şey bırakmayacak şekilde bütün varlığını sevgiliye hibe etmektir”.⁴³

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil⁴⁴.

Dostun nesnesini var eden üçüncü fotoğrafımız bu evrensel kardeşlik ilkesi olsun. Son sözü Yunus’a bırakarak bitirmek isterdim. Yaratılışını unutmuş kalabalıkların arasında yaratılışından, dosttan ve akıl kişiliğinden uzaklaşmış bireylerin dünyasında her gördüğümüzü dost sanırız. O nedenle e hayıflanır dururuz.

Kime gönül virdümise benümile yar olmadı

Halum bilib derdüm sorup bana vefakâr olmadı

Kaynakça

Albayrak, Mevlüt (2021) “Bölüğünü Seç”mek İradesine Sahip İnsan: Akıl Kişisi” Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları, 2021.

Aristoteles (1997), Nikomakhos’a Etik, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Ayraç Yayınevi.

Bardakçı, Necmettin (2010) “Muhammad Ibn Hamis and His Treatise “al Muntaqa min Kalami Ahl al-Tuqa”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24

Çelik, Kevser (2015) Din Felsefesi Yapma Biçimleri, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Çelik, Kevser (2021) “Yunusça Yürüme: Gezgin Bir Filozof Olarak Yürüme Felsefesi,” Yunus Emre ve İnsan Doğası içinde, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yay.

Compte-Sponville, Andre (2013) Cinsellik, Aşk ve Ölüm (Çev. Canan Öztalay), İstanbul: İletişim, s. 85-6, 23. Dipnot.]

Derrida, Jaques (1988) “The Politics of Friendship”, The Journal of Philosophy, Nov., 1988, Vol. 85, No. 11, ss. 632-644.

Epiktetos (2013) Söylevler (Çev. Birdal Akar), Ankara: Divan.

Heidegger, Martin (2013), Hümanizm Üzerine/Über den Humanismus (Çev. Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

İhvan-ı Safa Risaleleri I, (Çev. Ali Durusoy ve diğerleri), İstanbul: Ayrıntı Yay., 2012.

Kara, Mustafa (1985) Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul: Dergah Yay.

Kant, Immanuel (2021), Ethica – Etik Üzerine Dersler (Çev. Oğuz Özügül), Ankara: Fol.

Keklik, Nihat (1990), İbn’ül Arabi’nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak El-Futuhât El-Mekkiye, K.B. yay: 1184.

Kiriş, Nurten Yılmaz (2021) “Yunus Emre İnsan-ı Kâmil Öğretisi”, Yunus Emre ve İnsan Doğası içinde, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yay.

Korkmaz, Ramazan (1991), “İki farklı Hümanizma”, Milli Kültür, Ocak 1991, Sayı, 80.

Kuşeyri, Abdulkerim (1978) Tasavvuf İlmine Dair, Kuşeyri Risalesi, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1. Baskı.

⁴² Bu değerlendirmeyi Compte-Sponville’den esinlenerek kullanıyorum. Aristoteles, “kendimizden kendimize bakamayız,” diyor. “Nasıl yüzümüze bakmak istediğimizde, bir aynaya bakarak bunu yapıyorsak, aynı şekilde, kendimizi daha iyi tanımak istediğimizde, kendimizi bir arkadaşımızda görerek tanıyoruz”. Sponville’nin dipnotta referans verdiği Pierre Aubenque şunu söylüyor: “Gerçekten insanlık durumu, eğer yolu ötekenden geçmiyorsa kendini tanımanın yanıltıcı olduğu ve kendinden memnuniyet haline gelmesidir.” [Grande Moralle II, XV, 1230’dan aktaran Compte-Sponville, Andre (2013) Cinsellik, Aşk ve Ölüm (Çev. Canan Öztalay), İstanbul: İletişim, s. 85-6, 23. Dipnot.]

⁴³ Kara, Mustafa (1985) Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul: Dergah Yay., s. 112.

⁴⁴ Yunus Emre Divanı (2021): [138/1], s. 153.

- Kuşeyri**, Abdülkerim (2020) İlahi Kelam'ın Sırları 1-2 (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Fikriyat.
- Montaigne** (2015) Denemeler (Çev. Sebahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Montaigne** (2019) Denemeler I (Çev. Engin Sunar), İstanbul: Say.
- Şeriati, Ali** (2008) Sanat (Çev. Ejder Okumuş ve diğerleri), Ankara: Fecr.
- Ülken**, Hilmi Ziya (2015) Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Ankara: DoğuBatı, s. 70;
- Whitehead**, A. N., (2021) Süreç ve Gerçeklik (Çev. Kevser Çelik), Ankara: Fol.
- Yunus Emre Divanları**
- Tatçı, Mustafa (1990) Yunus Emre Divanı Tetkikli Metin II, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yunus Emre (1991) *Risalentü'n-Nushiyye*, Tenkitli Metin III, Haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,

Sözlükler

- Ali Nazima-Faik Reşad, Mükemmel Osmanlı Lügatı, TDK, İstanbul 2009.
- James W. Redhouse, Müntahabat-ı Lügat-ı Osmaniyye, TDK, Ankara 2009.
- The Oxford Companion to Philosophy, "Humanism", ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 1995.
- Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 2011.